

В. В. Голина, д. ю. н., професор, член кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри кримінології і КВП Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВІКТИМОЛОГІЯ ЯК РЕСУРС: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ І МОДЕРНІЗАЦІЇ

1. Одним із складників державної політики протидії злочинності є кримінологічна політика як частина державної внутрішньої соціально-економічної політики, яка на основі Конституції України, теорії кримінології та інтегрованих нею знань визначає методологічні засади і стратегії, котрими керується держава при здійсненні нерепресивної протидії злочинності та її проявам. Невід'ємною складовою кримінологічної політики є її віктимологічний аспект запобігання злочинності. Деякі науковці надають йому більш широке поняття – «віктимологічна політика», розуміючи при цьому, що це діяльність по створенню адекватної правової бази, правозастосовчої практики, правової ідеології та їх ресурсного забезпечення, спрямованої на обмеження віктимізації громадян, зниження конфліктності і девіації у суспільстві та інтеграцію потенційних потерпілих від злочинів і актів зловживання владою до нормального життя¹. При певній розбіжності наукових суджень стосовно визначення віктимології, вважаємо, що її предметом є виявлення кількісно-якісних показників жертв злочинів, процеси віктимізації і віктимності та забезпечення безпеки громадян від реальних або потенційних злочинних проявів. Тобто мова йде не взагалі про керівні принципи поводження з жертвами/потерпілими, а саме про запобіжний віктимологічний аспект стратегій кримінологічної політики.

2. Як свідчить історія людства, злочинність – це неминує явище, що притаманне будь-якому людському суспільству, має свої закономірності проявів, детермінанти, злочинців, їх жертв і наврод чи може бути викорінені навіть у віддаленій перспективі. І не треба тішитися зайвими ілюзіями. Максимум можливого у запобіганні злочинності – поступове скорочення її кількісних та зменшення якісних показників, утримання на певному припустимому для даного історичного часу рівні, здійснення ефективного контролю з боку суспільства і держави за її станом та заходами запобігання. З цієї тези випливає щонайменше три висновки: по-

¹ Пашков, А. Г. Віктимологическая политика [Текст] / А. Г. Пашков // Віктимологічні аспекти злочинності: Кримінологічні дослідження: Вип. 1/ Луган. держ. ун-т внутр. справ; Луган. гуманіт. центр. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – С. 74.

перше, усвідомлення суспільством і державою віктимологічного ресурсу у протидії злочинності, необхідність його активізації і оптимізації; по-друге, віктимологічне запобігання злочинності базується на кримінологічних теоретичних положеннях; по-третє, кримінологічні стратегії запобігання злочинності обов'язково повинні мати віктимологічний аспект.

3. У кримінології роль жертви розглядається з етіологічних позицій, тобто як явище, що сприяє формуванню (випадково чи заздалегідь) злочинних проявів, і як подразник злочинної рішучості вчинення конкретного злочину. Теоретичне і практичне значення має не будь-яка поведінка або діяльність потерпілого, а тільки та, яка охоплюється поняттям «віктимності» і «віктимізація». Віктимність визначається як можливість і навіть «здатність» особи, певних груп осіб стати жертвою злочину у ситуації, коли такі наслідки могли б і не наступити, якби жертва проявила достатню обережність, обачність, передбачення, знання кримінологічної обстановки тощо. Віктимологія цим терміном позначає і певне соціальне явище, і уразливу негативну поведінку конкретної особи внаслідок комплексу чинників.

4. Віктимність часто виникає у процесі так званої віктимізації. Віктимізація – це перш за все придбання або збільшення віктимності на масовому або індивідуальному рівні внаслідок, з одного боку, невиконання, неналежного або ще недостатнього виконання державою конституційних принципів, а по-друге, свідомого чи необережного порушення людиною елементарних правил безпеки.

Отже, об'єктами віктимологічного запобігання є такі соціально-психологічні і навіть біологічні явища як віктимність і віктимізація. Ці явища виступають так би мовити «тіньовим співучасником» злочинності та її проявів. Зрозуміло, що віктимологія як запобіжний ресурс здатна притаманними їй заходами вкорінувати у свідомість населення знання віктимологічного характеру про особисту безпеку (суб'єктивний ресурс), надавати рекомендації щодо послаблення процесу віктимізації в країні і оптимізації зазначених ресурсів (об'єктивний ресурс). Особливістю віктимології як ресурсу влади є можливість досягнення позитивного результату при єдності об'єктивного і суб'єктивного її ресурсів і паралельному здійсненні заходів запобігання злочинності. Треба відверто сказати, впровадження у життя об'єктивного і суб'єктивного ресурсів віктимології достатньо складна за обсягом і професіоналізмом робота. Правоохоронні органи, на які розраховує влада, не здатні охопити усю багатогранність проблем віктимології (як, до речі, і кримінології), а тим більше своїми силами.

5. Запобігання злочинності не передбачає радикального «революційного» руйнування існуючих теорій і інститутів, які протистоять злочинності, але ми виходимо із розуміння того, що в сучасних непростих із

різних точок зору умовах суспільству і державі потрібно дещо змінити стереотипи підходів до запобігання і протидії злочинності. З одного боку, це зменшення ступеня криміногенного потенціалу суспільства – цього могутнього джерела правопорушень, злочинів, девіацій, у злочинному прояві якого нерідко присутній «віктимогенний людський фактор»¹, а з другою – перейти до невеликих за кількістю стратегій, призначення яких – спроба зменшити криміногенний потенціал суспільства, обмежити його кримінальні, деліктогенні і девіаційні прояви.

Узагальнення вітчизняного і світового досвіду запобігання злочинності свідчить, що досягати певних позитивних результатів віктимологічного аспекту у протидії злочинності можливо, використовуючи відомі стратегії, як то: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів; стратегія втручання при кризових ситуаціях; стратегія залучення громадськості до віктимологічного запобігання злочинності; стратегія виховної та інформаційної роботи серед населення; стратегія надання допомоги жертвам злочинів.

6. *Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів.* Провідна ідея цієї стратегії – це створення більш ефективних різних бар'єрів, перепон, ризиків для вчинення злочинів з використанням віктимності потерпілих. Ця стратегія здійснюється як на загальносоціальному, так і на спеціально-кримінологічному і індивідуальному рівні. Загальносоціальне віктимологічне запобігання по природі своїй побічно справляє вплив і діє як ресурс зменшення процесів віктимізації і проявів віктимності. Отже, першим і головним напрямом віктимологічного аспекту загальносоціального запобігання злочинності є зниження в країні пауперизації, люмпенізації населення, виконання гучно проголошених програм подолання бідності та ін. Другим важливим віктимологічним ресурсом є активізація захисних можливостей потенційних жертв злочинів та забезпечення їх безпеки. Активізація їх захисних можливостей означає кардинальну зміну ставлення людей, посадових осіб і взагалі членів суспільства до захисту своїх особистих і майнових справ від злочинних посягань і упереджуюче забезпечення з боку держави безпеки потенційних жертв (кримінологічна поінформованість населення та права пропаганда, просвітницькі програми з питань захисту прав населення, адаптаційні заходи для певної категорії населення, навчання населення правилам безпечної поведінки та ін.).

До спеціально-віктимологічного запобігання злочинності відносяться заходи: випередження формування групової чи масової віктимізації; обмеження віктимності; усунення віктимності і віктимізації; захисту і безпеки громадян та їх матеріальних благ і цінностей (розповсюдження спеціальних пам'яток, брошур, листівок, об'яв, плакатів, застережень,

в яких викладаються поради, як уникнути долі стати жертвою певного виду злочинів¹).

Індивідуальне віктимологічне запобігання – це різновид випереджальної профілактичної діяльності, спрямованої на конкретних осіб з підвищеним рівнем віктимності з метою недопущення стосовно неї кримінального посягнення. Цей напрям майже не розроблений в теорії².

7. *Стратегія втручання при кризових ситуаціях.* Втручання при кризових ситуаціях припускає розв'язання міжособистих, сімейних, групових, етнічних, часто хронічних конфліктів за допомогою набору спеціальних засобів діяльності відповідних суб'єктів. По суті, ця стратегія розрахована на надання послуг екстреного характеру шляхом запобіжного і силового характеру.

8. *Стратегія залучення громадськості до віктимологічного запобігання злочинності.* Світова практика свідчить про різні форми і глибину участі громадськості у запобіжній, у тому числі віктимологічній діяльності: від інтелектуальної до фізичної участі, які можна класифікувати наступним чином: а) громадські організації виконують чітко віктимологічні функції (наприклад, La Strada); б) громадські організації, функцією яких є вирішення суперечок, вирішення ворогуючих сторін та ін.; в) громадські організації, що виконують як інформаційну, так і в основному силову фізичну функцію.

9. *Стратегія виховної та інформаційної роботи серед населення.* Провідна ідея цієї стратегії – загальносоціальна і життєво необхідна проблема суспільства про безпеку і самозахист не тільки окремої людини (легковажаючої, не обачної, зайво довірливої), але й цілого класу громадян (підприємців, бізнесменів, службовців, фермерів), використання реклами, технічних засобів, Internet, телефонних повідомлень та ін. Тому взагалі в країні повинна бути розгорнута широкомасштабна, постійно діюча (а не компанійська) стратегія виховної та інформаційної роботи серед населення. Завданням цієї стратегії є також протидія кримінальній ідеології, забезпечення «імунітету» суспільного організму до різних соціальних перекручень.

10. *Стратегія надання допомоги жертвам злочинів.* На наш погляд, цю стратегію слід розглядати з більш широких позицій, тобто не тільки з гуманітарних міркувань підтримки жертв злочинів, а й як розвиток і дійсне впровадження у життя віктимологічного ресурсу запобігання злочинності. Відомо, що наявність злочинності припускає процес віктимізації певної частини населення. Злочинність, образно кажучи, мов би паразитує на віктимізації. Масова віктимізація населення підтовхує криміногенний потенціал суспільства до своєї, у тому числі злочинної реалізації.

Отже, проблеми використання і модернізації віктимологічного ресурсу запобігання злочинності потребує подальшого дослідження.

¹ Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру [Текст] : пам'ятка для громадян / В. В. Голина та ін. – К. : ІнЮрс, 2004. – 48 с.

² Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) [Текст] / кол. авт. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссрод, 2008. – С. 265–287.

¹ Ривман, Д. В. Кримінальна віктимологія [Текст] / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – С. 6, 93–112.